

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ЖАСАҒАН АДАМДЫ ҰСТАП БЕРУ (ЭКСТРАДИЦИЯ): ҚЫЛМЫСТЫҚ-ПРОЦЕСТІК МАҢЫЗЫ МЕН РЕТТЕЛУІ

Бәкір Сәкен Анафияұлы

saken_a.b@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Заң факультеті Құқықтану мамандығының
1 курс магистранты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылымы жетекші: з.ғ.д., профессор Балтабаев Қ.Ж.

Заңдық сөздікке сүйенсек адамды ұстап беру (экстрадиция) дегеніміз қылмыс жасаған адам аумағында жүрген мемлекеттің қылмыстық жауаптылыққа тарту немесе заңды күшіне енген соттың үкімін орындау үшін сұрау жіберген мемлекетке аталған тұлғаны беруі[1].

Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамды ұстап беру жалпы қылмыстылықпен күрестің тиімділігін арттыруда маңызы зор. Мемлекеттер арасындағы құқықтық көмек көрсетудің бір формасы ретінде ұстап беру(экстрадициялау) қылмыстық құқық мақсаттарының орындалуын, бұзылған құқықтық қатынастарды қалпына келтіруді, жасалған қылмыстық құқық бұзушылық үшін міндетті жауапкершіліктің болуы қағидасын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді.

Аталған құқықтық институт халықаралық құқық нормаларымен және отандық қылмыстық заңнамаларымен реттеледі. Қазақстан Республикасында ұстап беру (экстрадициялау) ҚР Қылмыстық процестік кодексінің 60-тарау ережелеріне сай жүзеге асырылады. Қылмыстық-процестік кодекске сай ұстап беру қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың бір формасы ретінде келтірілген.

Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары және ҚР Қылмыстық-процестік кодексіне сай Қазақстан Республикасында қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек, қылмыстық сот өндірісі саласындағы халықаралық ынтымақтастық, ұстап беру (экстрадициялау), сотталған адамды беру, транзит бойынша уәкілетті орталық орган ҚР Прокуратурасы саналады. Қылмыстық істер бойынша халықаралық ынтымақтастық ҚР Прокуратура органдары қызметінің бір саласы болып табылады. Прокуратура органдары ҚР халықаралық шарттарының сақталуын және орындалуын қадағалайды. Аталған қызметті ҚР Конституциясына, ҚР Қылмыстық және қылмыстық-процестік кодекстерінің, «Прокуратура туралы» ҚР заңы ережелерін басшылыққа ала отырып жүзеге асырады.

ҚР прокуратурасы заңда белгіленген негіздерде құқық қорғау және арнайы мемлекеттік органдардың сотқа дейінгі тергеп-тексеру, жедел-ізвестіру қызметі, қылмыстық жаза қолдану және басқа да мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану, ҚР халықаралық шарттарының орындалуын қадағалау прокуратура органдарының қадағалау қызметінің негізгі бағыттарын бірі болып табылады[2].

ҚР Прокуратура туралы заңның 16-бабына сәйкес прокуратура ҚР халықаралық шарттарының орындалуын қадағалау барысында ҚР халықаралық шарттарының жобаларын

жасауға қатысуға, ҚР атынан ұстап беру, қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек, сотталғандар мен психикалық бұзылудан азап шегетін адамдарды беру, сонымен қатар шет мемлекеттердің уәкілетті органдарымен және халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық және өзара көмек туралы шарт жасасуға; бас бостандығынан айыруға сотталғандарды ұстап беру және беру, транзиттік тасымалдау туралы, процесстік әрекеттерді жүргізу туралы тапсырмаларды жолдау мен орындау туралы өтінішхаттарды қарау сонымен қатар қылмыстық қудалау бойынша шет мемлекеттердің уәкілетті органдарында ҚР мүддесін білдіру және басқа да өкілеттіктерді жүзеге асыруға құқылы[2].

ҚР Бас Прокурорының 2017 жылғы 2 қазандағы №112 бұйрығымен «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарының сақталуын прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру жөніндегі нұсқаулық» бекітілген. Осы нұсқаулықпен қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамды ұстап беру, шет мемлекетке шығып кеткен адамға қатысты қылмыстық қудалау, адамды беру, құқықтық көмек көрсету туралы өтінішхаттарды қарау, соттық және тергеулік тапсырмаларды орындау секілді ұстап беру кезінде орындалатын процесстік шаралар реттеледі[3].

ҚР Қылмыстық кодексінде және халықаралық екіжақты және көпжақты шарттарда адамды ұстап беру туралы сұрау салу үшін негіздер бекітілген. Қылмыстық-процестік кодекстің 579-бабына сәйкес ұстап беру туралы сұрау салу егер ұстап беру (экстрадициялау) сұратылып отырған қылмыстардың кемінде біреуі үшін бір жылдан кем емес мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жаза көзделген немесе адам бас бостандығынан айыру түріндегі жазаға сотталған және өтелмеген мерзімі алты айды құрайтын болса жіберіледі. Осы талаптар сақталған жағдайда ғана шет мемлекеттердің ұстап беру туралы сұрау салулары қаралуы мүмкін. Аталған ережелер ұстап беру жөніндегі сұрау салудың ең негізгі шарты болып табылады[4].

ТМД елдерінің 2002 жылы 7 қазанда қабылданған азаматтық, отбасы және қылмыстық істер бойынша құқықтық қатынастар және құқықтық көмек көрсету туралы конвенцияның 60-бабына сәйкес құқықтық көмек көрсету туралы тапсырма мынадай мазмұнда болуы тиіс: жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен санаты, қылмыстық құқық бұзушылықпен келтірілген залдар мөлшері; қылмыстық іс барысында жүзеге асырылатын міндетті процесстік шаралар мен жедел-ізвестіру шараларының тізімі; жауап алу барысында анықталуы тиіс сұрақтар; қылмыстық істі қозғауға негіз болған қылмыстық заң нормалары[5].

Ұстап беру(экстрадициялау) әр мемлекеттің ішкі заңнамаларымен реттелетіндіктен ең алдымен ұстап беру туралы өтінішхат жіберілетін елдің ішкі заңнама нормаларымен таныс болған жөн. Кез келген мемлекеттің ішкі заңнамалары мынадай мәселелерді реттейді: қамаққа алу, тінту және алу, ұстап беру қалай жүзеге асырылады; ұстап беру туралы келіп түскен сұрауды орындау үшін қажетті процесстік әрекеттер; ұстап беруден бас тарту негіздері қандай; сот жүйесі қандай шешім қабылдайды; ұстап беру туралы шешім қабылдау барысында дәлелдеудің қандай критерийлерін басшылыққа алады; іздеуде болған адам тиісті шешім қабылданғанға күзетпен ұстау қолданылады ма, егер қолданылмаса онда адамның жауаптан жалтаруын болдырмау үшін қандай шаралар қолданылады; шешімді қайта қарау және шағым жасаудың қандай механизмдері қолданылады, қандай шешімдерге және ұстап беру процедурасының қай сатысында қолданылады; ұстап беру туралы өтінішхат келіп түскен сәттен адамды ұстап беру немесе бас тарту туралы түпкілікті шешім қабылдауға дейін қанша уақытты қамтиды[6].

Көптеген елдерде ұстап беру (экстрадициялау) жүзеге асыру мәселелері салалық заңнамалармен реттелетіндіктен көптеген ережелердің қайталануы орын алады. Сол себептен көптеген заңгер ғалымдар ұстап беру туралы даулы, күмәнді мәселелерді реттейтін арнайы заң қабылдануы тиіс деп есептейді.

ТМД елдерінде ұстап беру туралы немесе қылмыстық сот өндірісі саласындағы халықаралық ынтымақтастық туралы арнайы заң қабылданатын уақыт жеткен сияқты. Ұстап беру мәселелері мемлекеттер арасындағы екіжақты және көпжақты шарттармен, отандық

қылмыстық-процестік кодекс нормаларына сай реттеледі. Алайда аталған нормативтік құжаттарда жиі қайшылықтарды және ережелердің қайталануын байқауға болады, сонымен қатар олар ұстап берудің (экстрадициялаудың) барлық негіздері мен механизмдерін қамтымайды. Өзірбайжан, Ұлыбритания, Болгария, Франция, Швеция және т.б. сияқты бірқатар елдерде ұстап беру жөнінде арнайы заң қабылданған. Бұл заңда ұстап беру (экстрадициялау) саласында мемлекеттің жүргізетін саясаты, ұстап беру механизмдері, оның ішінде ұстап берудің жеңілдетілген үрдістерін және екіжақты келісім орнатылмаған елдермен халықаралық іздеу салу және ұстап беруді реттеу мәселелерін реттеуге мүмкіндік береді[7].

Статистикалық мәліметтерге сай соңғы екі жылда құқықтық көмек көрсету бойынша шет мемлекеттерден 2018 жылы 384, ал 2019 жылы 488 өтінішхат келіп түскен. Тиісінше шет мемлекетке құқықтық көмек көрсету туралы біздің елден 2018 жылы 667, 2019 жылы 434 өтінішхат жолданған. Ал қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамды ұстап беру (экстрадициялау) бойынша шет мемлекеттерден келіп түскен талаптар бойынша: 2018 жылы 134 талап қаралған, оның ішінде қанағаттандырылғаны 123; ал 2019 жылы 131 талап қаралған, соның ішінде 117 талап қанағаттандырылған. Қазақстан шет мемлекетке ұстап беру (экстрадициялау) туралы 2018 жылы 101 талап жіберген, оның 70 қанағаттандырылған; ал 2019 жылы жіберілген 80 талаптың 63-і қанағаттандырылған.

Келтірілген статистикалық мәліметтер көрсеткендей ұстап беру (экстрадициялау) қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың бір формасы ретінде қарқынды дамып келе жатқандығын байқауға болады. Мемлекеттердің қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету және ұстап беру мәселелері бойынша ынтымақтастығының артуы аталған мәселелерді реттеудің нормативтік-құқықтық базасын жетілдіруге мүмкіндік беретіні сөзсіз.

Ұстап беру (экстрадиция) конституциялық, қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу және басқа да құқық салаларының нормаларына жүгінбестен іс жүзінде жүзеге асырылуы мүмкін емес күрделі заңдық рәсім болып табылады. Ұстап беру (экстрадиция) институты қылмыстық істер бойынша халықаралық құқықтық көмек түрлерінің бірі бола отырып, қылмыстық құқық мақсаттарына қол жеткізуді, бұзылған құқықтық қатынастарды қалпына келтіруді, қоғамда теңдік пен әділдікті, сондай-ақ әр түрлі елдердің юрисдикциясының аумақтық бөлінуіне қарамастан, жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Большой юридический словарь. Третье издание. Под ред. А.Я. Сухареева. Москва//Инфра-М. 2006 ж
2. ҚР «Прокуратура туралы» заңы 30.06.2017 ж №81-VI // adilet.zan.kz
3. Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарын сақтауын прокурорлық қадағалауды ұйымдастыру жөніндегі нұсқаулық: Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2017 жылғы 10 қазандағы №112 бұйрығымен бекітілген
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ.
5. Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек пен құқықтық қатынастар туралы конвенция. Кишинев, 7.10.2002 ж
6. Өзара құқықтық көмек және экстрадиция бойынша нұсқаулық. БҰҰ Есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасы. 2012 ж..
7. Тусупханова Г.К. Концептуальные основы конституционно-правового регулирования международной деятельности органов прокуратуры Республики Казахстан. Автореферат. Қарағанды, 2018 ж.